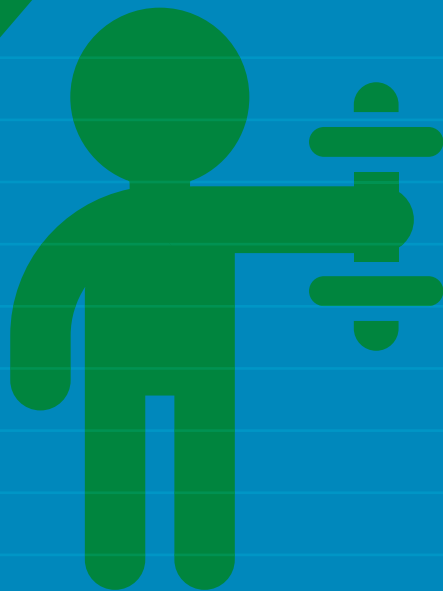

Ludmila Fialová
Libor Flemr
Eva Marádová
Vladislav Mužík

Vzdělávací oblast
Člověk a zdraví
v současné škole

Vzdělávací oblast Člověk a zdraví v současné škole

Ludmila Fialová
Libor Flemr
Eva Marádová
Vladislav Mužík

Recenzovali: doc. PaedDr. Milada Krejčí, CSc.
doc. PhDr. Vladimír Jůva, CSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum
Redakce Richard Straberger
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První vydání

Tato odborná monografie vznikla díky podpoře Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově (PRVOUK) v rámci programu Škola a učitelská profese v kontextu rostoucích nároků na vzdělávání (P15).

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

© Ludmila Fialová, Libor Flemr, Eva Marádová, Vladislav Mužík, 2015

ISBN 978-80-246-2885-1

ISBN 978-80-246-2921-6 (pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod	9
1. Čtvrt století školské reformy	12
1.1 Vzdělávání a kurikulární reforma – souhrn	19
1.2 Tvorba kurikula	21
1.2.1 Kurikulum v oboru Tělesná výchova	27
1.2.1.1 Výzkum kurikula v oboru Tělesná výchova	31
1.2.2 Kurikulum v oboru Výchova ke zdraví	35
1.2.2.1 Výzkum kurikula v oboru Výchova ke zdraví	41
1.2.3 Souhrn	46
1.3 Tvorba standardů vzdělávání	47
1.3.1 Standardy vzdělávání v oboru Tělesná výchova	52
1.3.2 Standardy vzdělávání v oboru Výchova ke zdraví	54
1.3.3 Souhrn	55
2. Didaktické výzvy a možnosti v oboru Tělesná výchova	57
2.1 Změny v pojetí tělesné výchovy ve světě	57
2.2 Stav tělesné výchovy v České republice	60
2.2.1 Postavení tělesné výchovy mezi ostatními vyučoványými předměty	63
2.2.2 Prestiž profese učitel tělesné výchovy	65
2.2.3 Souhrn	68
2.2.4 Nové výzvy pro učitele tělesné výchovy	70
2.2.4.1 Další vzdělávání učitelů	71
2.2.4.2 Organizační formy	72
2.2.4.3 Hodnocení žáků	75
2.2.4.4 Obsah tělesné výchovy	77
2.2.5 Souhrn	83

2.3	Motivace žáků k pohybu a tělesné výchově	86
2.3.1	Prestiž tělesné výchovy – souhrn	96
2.4	Podněty učitelů pro zlepšení výuky tělesné výchovy	97
2.5	Podněty pro výzkum v tělesné výchově	101
3.	Didaktické výzvy a možnosti v oboru Výchova ke zdraví	104
3.1	Pojetí podpory zdraví ve vzdělávacím programu	104
3.1.1	Problematika zdraví v obecné části a podpůrných částech dokumentu	105
3.1.2	Problematika zdraví v obsahové části dokumentu	106
3.1.3	Provázanost výchovy ke zdraví s rozvíjením klíčových kompetencí	106
3.1.4	Souhrn	112
3.2	Implementace oboru Výchova ke zdraví do školních vzdělávacích programů	113
3.2.1	Specifika osnování vzdělávacího oboru Výchova ke zdraví	114
3.2.2	Začlenění vzdělávacího obsahu oboru Výchova ke zdraví do učebního plánu ZŠ	115
3.2.3	Souhrn	119
3.3	Situace ve školách na počátku zavádění nově pojatého kurikula v oboru Výchova ke zdraví do školních vzdělávacích programů	119
3.3.1	Informovanost, postoje a chování žáků jako východisko pro tvorbu ŠVP	120
3.3.2	Názory ředitelů základních škol na realizaci kurikula v oboru Výchova ke zdraví	126
3.3.3	Postoje učitelů a jejich připravenost na nové pojetí oboru Výchova ke zdraví	127
3.3.4	Postoje budoucích učitelů k výuce výchovy ke zdraví	131
3.3.5	Výchova ke zdraví na základních školách v šetření České školní inspekce	132
3.3.6	Souhrn	133
3.4	Výchova ke zdraví ve školních vzdělávacích programech nižšího sekundárního vzdělávání	134
3.4.1	Vybrané výsledky I. etapy výzkumu na základních školách (2008)	136
3.4.2	Výsledky II. etapy – kvalitativní šetření na základních školách a v odpovídajících ročnících víceletých gymnázií	141
3.4.3	Požadavek širšího začlenění problematiky ochrany člověka za mimořádných událostí	145
3.4.4	Výsledky III. etapy výzkumného šetření na základních školách	145
3.4.5	Souhrn	147
3.5	Vzdělávání učitelů v oboru Výchova ke zdraví	148

3.5.1 Aktuální požadavky na pedagogické pracovníky v oblasti podpory zdraví	148
3.5.2 Návrh změn v programech učitelského vzdělávání	149
3.5.3 Souhrn	151
4. Prostorové a materiální podmínky pro tělesnou výchovu a výchovu ke zdraví	153
4.1 Prostorové, materiální, personální, hygienické, organizační podmínky dle Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání	155
4.2 Podmínky realizace výchovy ke zdraví	158
4.3 Normy školních sportovních zařízení	159
4.3.1 Zabezpečení provozu a údržby sportovišť	160
4.3.2 Bezpečnost	166
4.3.3 Doporučené vybavení pro školní tělesnou výchovu	168
4.4 Historický kontext sportovní infrastruktury	169
4.5 Současná situace školních sportovišť	173
4.5.1 Sportovní infrastruktura pro tělesnou výchovu ve Středočeském kraji	174
4.5.1.1 Porovnání názorů učitelů tělesné výchovy a žáků	177
4.5.2 Materiální vybavenost pražských škol pro tělesnou výchovu	179
4.5.3 Prostorové a materiální vybavení základních škol pro tělesnou výchovu	181
4.5.4 Materiální a prostorové vybavení pro výuku tělesné výchovy na ZŠ a SŠ	183
4.6 Souhrn	185
Závěry a doporučení	190
Summary	198
Literatura	200
Příloha – Vzdělávací oblast Člověk a zdraví	211
Výchova ke zdraví	214
Tělesná výchova	218
Rejstřík jmenný	227
Rejstřík věcný	229

Úvod

Tato odborná monografie vznikla díky podpoře *Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově (PRVOUK)* v rámci programu Škola a učitelská profese v kontextu rostoucích nároků na vzdělávání (P15). Popisuje teoretická východiska pro problematiku tělesné výchovy a výchovy ke zdraví a přináší také výsledky výzkumů realizovaných v poslední době na základě vědecky uznávané metodologie na pracovištích autorů. Uvedená témata směřují tuto monografii do pedagogických oborů.

Význam vzdělávací oblasti Člověk a zdraví se v současné době zvyšuje, a to na jedné straně vzhledem k narůstající hypokinezi, nadváze a obezitě a na druhé straně vzhledem k poruchám příjmu potravy a k množství civilizačních chorob i nezdravých návyků, vedoucích k různým závislostem. Rámcové vzdělávací programy proto nabídly tuto vzdělávací oblast, která by měla některé nežádoucí jevy eliminovat, respektive přispět k prevenci nežádoucího chování žáků. Tento druh výchovy a vzdělávání je společensky velmi potřebný. Škola však v mnoha směrech není na realizaci vzdělávací oblasti Člověk a zdraví připravena. Scházejí vzdělaní odborníci pro výchovu ke zdraví, vhodné pracovní a metodické materiály, odpovídající podmínky pro výuku, potřebná podpora vedení škol a zřizovatelů škol aj.

Publikace vzniká v době, kdy vzděláváním podle nové filozofie, dané rámcovými vzdělávacími programy, prošli první absolventi. Jde o dobu bilancování, která dovoluje zhodnotit přednosti nově nastoupené cesty, ale i upozornit na nedostatky a výzvy, které bude dobré řešit v budoucnu. Autoři monografie svá tvrzení podkládají detailní znalostí situace, dlouholetou zkušeností a vlastním výzkumem. Kniha má za cíl pomoci zorientovat se v teoretických východiscích pro tělesnou výchovu a výchovu ke zdraví a současně i v aktuálním stavu realizace

vzdělávací oblasti Člověk a zdraví¹ v českých školách. Čtenáři jistě ocení i informace o úskalích a výzvách, které bude třeba v následující etapě reformy českého školství řešit.

Kniha v první kapitole pojednává o proměnách školního vzdělávání v posledním čtvrtstoletí, o tvorbě kurikula i standardů v obecné rovině i s ohledem na dva vzdělávací obory: Tělesnou výchovu a Výchovu ke zdraví. Na základě výzkumných výsledků jsou dokládány rozpory, které provázejí současnou kurikulární reformu. Především jde o prokazatelný nesoulad mezi projektovaným kurikulem (vzdělávacími programy) a faktickou realizací kurikula ve školní praxi. Dále je upozorňováno na nesystémovou tvorbu a uplatňování standardů vzdělávání v oborech Tělesná výchova a Výchova ke zdraví. Kapitola proto ústí do závěrů a doporučení, které by mohly či měly být zohledněny v nadcházející etapě revize kurikula.

Teoretická východiska jsou v následující části doplněna výzkumem ze školní praxe. Autoři věnovali v těchto dvou kapitolách pozornost změnám v pojetí Tělesné výchovy a Výchovy ke zdraví, postavení těchto oborů s ohledem na ostatní vzdělávací obory a vyučovací předměty, nabízenému obsahu vzdělávání, organizačním formám, problematice motivace a hodnocení žáků. Popsány jsou i podněty učitelů z praxe pro zlepšení stávajícího stavu výuky. Navržena jsou také potřebná výzkumná témata. Autoři upozorňují, že bude žádoucí zaměřit úsilí na zvýšení prestiže vzdělávacích oborů Tělesná výchova a Výchova ke zdraví, a to jak ze strany Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, tak ze strany vedení škol, fakult připravujících učitele, ale i samotných učitelů, žáků a celé veřejnosti. Bude nutné podpořit vznik kvalitních výukových materiálů (zejména didaktického charakteru), motivovat učitele k odbornému růstu, finančně zajistit materiální podmínky pro výuku a další.

Závěrečná kapitola se věnuje podmínkám pro výuku oborů Tělesná výchova a Výchova ke zdraví. Zmiňuje společenské podmínky, které spoluurčují význam výchovy ke zdraví a tělesné výchovy ve společnosti, vztah rodičů a sourozenců ke sportu a pohybovým aktivitám, postavení vzdělávacích oborů Tělesná výchova a Výchova ke zdraví v rámci školy, institucionální podmínky (povinnosti i možnosti školy, školních sportovních klubů, obce i města, dalších sportovních klubů a spolků, domů dětí a mládeže), právní podmínky (zákony, směrnice, standardy, školní

1 V souladu se vzdělávacími dokumenty jsou názvy vzdělávacích oblastí a oborů uváděny s velkými počátečními písmeny (např. Člověk a zdraví, Tělesná výchova, Výchova ke zdraví). V obecnějším smyslu jsou příslušné složky výchovy, názvy vyučovacích předmětů apod. psány s malými počátečními písmeny (např. tělesná výchova, výchova ke zdraví).

dokumenty), personální podmínky (aprobovanost učitelů, jejich účast na doškolování a celoživotním sebevzdělávání), prostorové a materiální podmínky (možnosti školních hřišť a tělocvičen, jejich materiální vybavení, možnosti pronájmu prostor, organizace výuky, pravidelná kontrola náradí a náčiní, požadavky na hygienu a čistotu).

Návrhy a doporučení předložené v této publikaci se opírají o výzkumné výsledky a kritickou analýzu současného stavu školské reformy. Autoři si kladou za cíl podnítit odbornou diskusi, která by zvýšila prestiž a kvalitu vzdělávání v oblasti Člověk a zdraví. Tuto vzdělávací oblast je třeba vnímat nejen jako klíčovou při utváření zdravého životního stylu dětí a mládeže, ale také jako součást obecnější podpory zdraví a jako základ pro budoucí zdravé chování celé naší společnosti.

1. Čtvrt století školské reformy

Nedílnou součástí vývoje vzdělávacích systémů v zemích celého světa jsou školské reformy. Reforma českého školství a vzdělávání byla zahájena brzy po roce 1989 a probíhá dosud. Reformu řídí Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT), které pověřuje přípravou kurikulárních dokumentů svá resortní pracoviště. Dříve to byly především dva ústavy: Výzkumný ústav pedagogický (VÚP) a Národní ústav odborného vzdělávání (NÚOV), nyní je to Národní ústav pro vzdělávání (NÚV), který vznikl v roce 2011 sloučením VÚP a NÚOV s Institutem pedagogicko-psychologického poradenství. Pracovníci uvedených institucí mají hlavní zásluhu na vzniku všech kurikulárních dokumentů vytvořených po roce 1989, včetně dokumentů týkajících se tělesné výchovy a výchovy ke zdraví, tj. učebních osnov, vzdělávacích programů i vzdělávacích standardů.

Abychom lépe pochopili vývoj školní tělesné výchovy a výchovy ke zdraví v kontextu probíhající školské reformy, přinášíme základní informace o kurikulárních dokumentech, které významně ovlivňovaly a formovaly současnou podobu tělesné výchovy i výchovy ke zdraví v rámci společné vzdělávací oblasti Člověk a zdraví. Hlavními zdroji pro následující přehled jsou citované dokumenty nebo studie a text přehledné historicko-analytické publikace Jana Tupého, dlouholetého pracovníka VÚP a NÚV v Praze (Tupý, 2014).

Výše zmíněný autor uvádí, že základními koncepčními materiály, které vznikaly po listopadu 1989, byly dokumenty *Budoucnost vzdělání a školství v obnovené demokratické společnosti a ve sjednocující se Evropě* (Kotásek et al., 1991), *Svoboda ve vzdělávání a česká škola* (NEMES, 1991) a *Program transformace vzdělávací soustavy* (nepublikováno).

První z uvedených dokumentů se zabýval významem vzdělanosti a úkoly školy ve společnosti. Autoři dokumentu upozorňovali na to, že

v době zásadních přeměn, kterými naše společnost bude dlouhou dobu procházet, je zapotřebí vymezit především elementární představu školství. Zdůrazňovali, že funkcí školy není jen připravit žáka na adaptaci do stávajících nebo státem vyžadovaných struktur, ale i rozvinout osobnost žáka, která je tím nejcennějším, s čím škola pracuje. Upozorňovali, že škola je i místem, kde všechny děti prožívají podstatnou část svého dětství či mládí. Byla zdůrazňována nutnost přejít na školství demokratické a humánní a dosáhnout standardu, který by rozsahem i kvalitou odpovídal vyspělým zemím Evropy. Autoři dále připomínali, že naše školství trpí řadou nedostatků, které odpovídají celkovému stavu společnosti. Upozorňovali, že je nesprávné při kritice školství vidět pouze pracovníky školství, neboť na stavu českého školství se podepsali také žáci, rodiče a celá veřejnost. Při úvahách o reformě došli autoři k poznání, že jednorázová reforma je prostředek příliš tvrdý a nepružný. Východisko spatřovali v dlouhodobém vývoji, umožňujícím postupné přeměny, kontinuitu práce učitelů, možnost hledat adekvátní a iniciační řešení různých hledisek vycházejících z praxe.

V obecných požadavcích na tvorbu kurikula pro českou školu bylo požadováno, aby tvorba obsahu vzdělání byla prováděna komplexně. Bylo zdůrazňováno, že obsah nemůže být omezen jen na poznatky a nemůže být chápán jako závazný pro všechny školy daného typu, ale jako rámec, v jehož prostoru musí mít jednotlivé regiony, školy, učitelé a v určité míře i rodiče a žáci možnost modifikovat centrálně vymezené obsahy vzdělání podle vlastních potřeb. Dosavadní praxe tvorby centrálních plánů a učebních osnov byla označena za nepřijatelnou, ale nebyla podporována ani naprostá volnost nebo velmi obecný rámec kurikula. Současně bylo konstatováno, že chybí systém objektivních kritérií hodnocení výsledků vzdělávání.

Konkrétní doporučení pro realizaci kurikulární politiky byla shrnuta do těchto bodů:

- Oslabit normativnost a unifikovanost centrálního kurikula.
- Postupně přenášet tvorbu kurikula na úroveň školy.
- Posílit funkci vzdělávacích standardů.

Obsahem dokumentu *Svoboda ve vzdělávání a česká škola* (NEMES, 1991) byla celková analýza stavu vzdělávacího systému v ČR na pozadí zahraničních zkušeností. Dokument obsahoval i návrhy na transformaci hlavních oblastí vzdělávacího systému: kurikula, vzdělávacích procesů, prostředí školy, funkcí školy, řízení školy i dalších podpůrných systémů. Dokument charakterizoval aktuální situaci a věnoval se pojetí svobody

ve vzdělávání a jasnému vymezení vzdělávání, ústícímu do požadavku na změnu legislativy. Materiál se věnoval také otázkám práv a povinností ve vzdělávání, odpovědnosti při volbě vzdělávací cesty, otevřenosti a pružnosti vzdělávacího systému, diverzifikaci vzdělávací nabídky, dostupnosti a návaznosti vzdělávací cesty, autonomii škol aj. Zvláštní důraz byl kladen na vysvětlení potřeb žáka ve vzdělávání a na jejich respektování. V souvislosti s tím bylo kritizováno převažující frontální vyučování, které dostatečně neumožňuje respektovat individuální rozdíly ve schopnostech, dovednostech a vědomostech žáků, dále komunikaci žáků mezi sebou, realizovat činnosti přiměřené jednotlivcům, téměř žádnou možnost volby ze strany žáka, podporu koncentrace pozornosti, motivaci aj. Kritice byly podrobeny i tehdejší učební osnovy a metodické příručky, které podle autorů materiálu dokumentovaly nedemokratické principy, jimiž bylo školství řízeno, a neponechávaly možnost volby učitelům, školám, žákům a rodičům. Bylo konstatováno, že jeden obsah pro všechny žáky ve stejný čas a stejným způsobem automaticky odsuzuje některé žáky k částečnému nebo úplnému neúspěchu.

Značná pozornost byla v textu věnována také problematice změny klimatu školy. Důraz byl kladen na úspěšnost každého žáka, na odbourání klasifikace a její nahrazení slovním hodnocením, na změnu role učitele a jeho kooperující přístup k žákům i rodičům, na změnu metod práce (především využívání skupinové výuky, pomoc asistentů učitele apod.). Za nejobtížnější část tvorby kurikula bylo označeno vymezení společného jádra vzdělání, prolínajícího všemi předměty – šlo tedy o vytváření a kultivaci těch dovedností a postojů, které považujeme za nejzávažnější komponentu vzdělávání. Celkově byl materiál velmi progresivní a směřoval k odbourání různých bariér ve vzdělávání, k celoživotnímu učení, k individuální odpovědnosti za vzdělávání i volbu vzdělávací cesty.

Na výše uvedený materiál, jak uvádí Tupý (2014), navázalo MŠMT v roce 1992 předložením dokumentu *Program transformace vzdělávací soustavy*. Autor upozorňuje, že tento program měl být podkladem pro zahájení diskuse o proměně českého školství. Materiál vycházel z několika podkladových textů a obsahoval situační zprávu se stručným odkazem na situaci v zahraničí a dále zásady vzdělávací politiky a návrhy na opatření s termíny pro období 1993–1998. Přílohou byl soubor demografických údajů. Materiál potvrdil, že české školství potřebuje zásadní změny, které nemohou být jednorázovým krokem, ale budou mít charakter kontinuální transformace. Současně bylo připuštěno, že uvedené názory musí projít veřejnou diskusí.

Program dále porovnával český vzdělávací systém se zahraničními modely vzdělávání a uváděl konkrétní nedostatky našeho školství, mezi něž patřily např.: pokles společenského a ekonomického postavení učitelů, potlačení jejich iniciativy a tvořivosti, omezení kontaktů pedagogů se světem, malá přizpůsobivost potřebám společnosti, uzavřenost škol vůči životu lokality, malá rozmanitost typů škol a omezená prostupnost. Materiál také upozorňoval na deformaci vztahů mezi školou a rodinou, encyklopedismus vzdělávání, malou schopnost pracovat samostatně a komunikovat a řešit problémy v týmu.

Z hlediska kurikulárních dokumentů byla v textu zdůrazněna nezbytnost postojové výchovy, probouzení zájmu o poznávání, vymezení závazného učiva a úrovně jeho zvládnutí (standardy), individualizace programů na úrovni škol a tříd, integrace předmětů, využití průřezových témat, projektů a komplexních úkolů a evaluace na třech úrovních vzdělávacího systému: státu, školy a žáků. Podstatná část programu transformace byla věnována návrhu opatření včetně konkrétních termínů.

Koncepčním dokumentem, který významně zasáhl do oblasti tvorby a podoby kurikula, byl materiál *Otevřenost, rozmanitost a kvalita – Zásady rozvoje české vzdělávací soustavy* (1994c). Tento dokument shrnoval vše podstatné z předchozích koncepcí, požadoval vytvoření reálného politického programu dalšího rozvoje školství a zdůrazňoval, že základním dokumentem, jímž stát stanoví své požadavky na vzdělávací programy pro jednotlivé úrovně vzdělávání, bude národní kurikulum. Cíle, rozsah a závazný obsah povinného vzdělávání měly být vymezeny i v zákoně. Značný prostor dokumentu byl věnován aktivní vzdělávací politice státu. Důraz byl kladen mimo jiné na vytvoření nových zákonů, nových vzdělávacích programů uznaných státem, přípravu národního kurikula, které by vymezovalo cíle vzdělávání pro jednotlivé úrovně a směry vzdělávání, a na podporu vnitřní diferenciaci výuky na úkor selektivity vzdělávacího systému.

Materiálem, který do jisté míry uzavíral etapu předchozích koncepčních diskusí, byl dokument *Kvalita a odpovědnost – Program rozvoje vzdělávací soustavy České republiky* (1994b). Program obsahoval ucelenou představu o vývoji vzdělávací soustavy ČR – představu, která se měla stát základním východiskem vzdělávací politiky. Období do roku 1994 bylo v tomto dokumentu označováno jako první, které vedlo k rozmanitosti a expanzi v kvantitě, struktuře i druhové skladbě vzdělávání. Další etapa transformace měla vyvážit a stabilizovat vzdělávací soustavu, klást důraz na kvalitu a hodnocení soustavy, vytvořit jasná pravidla řízení a regulace, která přitom nebudou svazovat iniciativu a tvořivost učitelů.

Dokument vymezoval pět systémových mechanismů, které měly zaručit funkčnost transformace: kurikulární politiku, hodnocení a péči o kvalitu, vhodné financování, podpůrné systémy a informační prostředí. Dokument byl přijat poměrně příznivě a stal se hlavním koncepčním materiálem, který určoval vzdělávací politiku do roku 1999.

Dokument *Koncepce vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy v České republice* (1999) vymezil nejpodstatnější změny v oblasti vzdělávání. Materiál vycházel z programového prohlášení vlády ČR a konkretizoval jeho hlavní záměry. Kurikulárních dokumentů se nejvíc týkalo zavádění **rámcových vzdělávacích programů** (RVP) a vymezení klíčových kompetencí. Rámcové vzdělávací programy jako závazné dokumenty měly být vytvořeny pro jednotlivé stupně a obory vzdělávací soustavy a vzdělávací cíle se měly stát základním hodnotícím kritériem školy. Měl být určen závazný obsah vzdělávání, podmínky pro úpravu obsahu a organizace vzdělávání na úrovni školy i další podmínky: materiální, personální, organizační aj. Dále se předpokládal vznik **školních vzdělávacích programů** (ŠVP) a velká pozornost byla věnována i sebehodnotícím procesům.

Nejdůležitějším koncepčním dokumentem se následně stal *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice – Bílá kniha* (2001). Jako hlavní strategické linie vzdělávací politiky byly stanoveny: realizace celoživotního učení pro všechny, přizpůsobování vzdělávacích a studijních programů potřebám života ve společnosti, monitorování a hodnocení kvality a efektivity vzdělávání, podpora vnitřní proměny a otevřenosti vzdělávacích institucí, proměna role a profesní perspektivy pedagogických a akademických pracovníků, přechod od centralizovaného řízení k odpovědnému spolurozhodování. Zavedení celoživotního učení pro všechny bylo označeno za radikální proměnu, jakou bylo před dvěma sty lety zavádění povinné školní docházky.

Tvorba nových vzdělávacích programů v Bílé knize byla vymezena zavedením systému více úrovní vzdělávacích programů. Státní program vzdělávání měl vymezovat hlavní zásady kurikulární politiky státu. Rámcové vzdělávací programy měly specifikovat obecně závazné požadavky pro jednotlivé stupně a obory vzdělání, vymežit rámec pro učební plán a formulovat pravidla pro tvorbu školních vzdělávacích programů. Školní vzdělávací programy měly vymežit a zohlednit konkrétní podmínky pro záměry a plány jednotlivých škol. Předpokládalo se využití modelových vzdělávacích programů.

Při tvorbě rámcových vzdělávacích programů měla být zdůrazněna vyváženost a provázanost mezi cíli, obsahem vzdělávání a kompeten-

cemi, a to s důrazem na klíčové kompetence. Zároveň měly být v RVP zdůrazněny některé oblasti a témata vzdělávání, mezi něž patřila i výchova ke zdravému životnímu stylu, obsahující tělesnou výchovu. Obsahové části Bílé knihy byly zakončeny opatřeními, která konkretizovala cíle a úkoly pro jednotlivé etapy vzdělávání. Ministerstvu bylo uloženo realizovat Národní program prostřednictvím Dlouhodobých záměrů vzdělávání a rozvoje výchovně-vzdělávací soustavy a o výsledcích informovat ve výročních zprávách MŠMT. Časový horizont realizace Bílé knihy byl stanoven do roku 2005 a v některých částech do roku 2010.

Dlouhodobý záměr MŠMT z roku 2002 stanovoval přípravu stěžejních dokumentů podle tohoto harmonogramu:

- *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání (RVP PV)* do roku 2001.
- *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV)* do konce roku 2002.
- *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia (RVP G)* také do roku 2002.

Do roku 2003 měly být připraveny manuály pro tvorbu ŠVP. Jako vhodný příklad bylo uvedeno vytvoření sítě pilotních škol a jejich činnost při tvorbě a ověřování RVP ZV.

Dlouhodobý záměr MŠMT z roku 2005 konstatoval, že RVP ZV byl schválen a vydán s účinností od 1. září 2005. Dále připomínal dopracovávání přílohy RVP ZV pro vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením. O sebehodnocení škol se dokument zmiňoval ve smyslu, že autoevaluace školy je jedním z nejdůležitějších vstupů pro externí hodnocení školy Českou školní inspekcí (ČŠI). Metodika vlastního hodnocení školy měla být propojena s metodikou ČŠI. Dále se upozorňovalo na nebezpečí spojování kurikulární reformy pouze s tvorbou RVP a ŠVP, a ne s přípravou pedagogických pracovníků, kteří přebírají odpovědnost za úspěšnou proměnu vzdělávacího prostředí a klimatu školy.

V období let 2008–2013 bylo zpracováno několik koncepčních dokumentů, které zahrnovaly i problematiku kurikula. Za důležitý je považován materiál *Analýza naplnění cílů Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice (Bílé knihy) v oblasti předškolního, základního a středního vzdělávání* (2009). Z hlediska reformy vzdělávání tato analýza konstatuje, že legislativně byla půda pro splnění cíle připravena v zákonech a rovněž byly připraveny RVP pro všechny stupně vzdělávání. Analýza však zpochybnila podporu kurikulární reformy, poukázala na nespokojenost části učitelů a ředitelů s reformou a s její nedostatečnou přípravou a vysvětlením. Za nejzávažnější nedostatky bylo označeno, že některá

opatření obsažená v Bílé knize nebyla uskutečněna a řada realizovaných cílů nebyla naplněna v komplexních celcích a souvislostech. Mnohá opatření byla prováděna formálně bez odpovídající finanční a metodické podpory, která by zvýšila naději na jejich úspěšnost. Reformní záměry byly pouze proklamovány, ale nebyly zajištěny základní podmínky pro jejich realizaci a bylo zanedbáno zapojení hlavních aktérů změn. Za stěžejní problém byla označena absence systému strategického řízení.

V lednu 2012 byla zveřejněna *Žpráva OECD o hodnocení vzdělávání v České republice* (Santiago et al., 2012), která se vyjádřila především k cílům a ke standardizaci vzdělávání. V doporučeních se požadovalo zlepšení formulací cílů, vytvoření vzdělávacích standardů, které by pokrývaly celou šíři vzdělávacích cílů (a to ještě před vytvořením národních standardizovaných testů), a zmírnění nežádoucího dopadu připravovaných národních standardizovaných testů. Před realizací plošných testů mělo ministerstvo více zvažovat, jakým účelům mají testy sloužit, a důvody pro jejich zavedení přesvědčivě formulovat.

Koncem září roku 2012 byl schválen materiál s názvem *Informace o úpravách rámcových vzdělávacích programů, standardech vzdělávání a testování žáků (současný stav, záměry)*. Materiál informoval o tom, co mělo být v rámci revize RVP ZV připraveno do konce roku 2012. Jednalo se především o začlenění nebo dopracování témat, jako je finanční gramotnost, ochrana člověka za běžných rizik a mimořádných událostí, obrana ČR, korupce, dopravní výchova, sexuální a rodinná výchova. Dopracování RVP ZV do roku 2015 pak mělo směřovat především k celkovým koncepčním a konstruktivním změnám dokumentu. Mimo jiné šlo zejména o tyto úkoly (MŠMT, 2012a, s. 7):

- Vymezit a zapracovat jednotlivé gramotnosti tak, aby prostupovaly celým kurikulárním dokumentem.
- Zkonkretizovat cíle učení.
- Zapracovat standardy vzdělávání obsahující popisy toho, jaké dovednosti a vědomosti má žák získat v různých stádiích a úrovních vzdělávacího procesu.
- Definovat klasifikaci, aby byla podpořena spravedlnost při zkoušení žáků.
- Rozpracovat kapitoly Vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami do celého RVP ZV.
- Vytvořit rámec povinného a nadstandardního učiva.
- V návaznosti na vymezení gramotností zachovat princip klíčových kompetencí.

- Očekávané výstupy nahradit standardy, které by měly být pro všechny vzdělávací obory v 5. a 9. ročníku ve třech úrovních (minimální, optimální a maximální).
- Vypracovat novou koncepci výchov: vytvořit společný blok výchov, ve kterém budou zahrnuty všechny výchovy, včetně tělesné.
- Zpracovat společný základ a obsah, podle nichž budou školy realizovat vzdělávací obory.
- Upravit v celém dokumentu terminologii: uvést vše do souladu se školským zákonem, aktualizovat obsah celého dokumentu, zredukovat obsah RVP ZV.

Na počátku roku 2013 zveřejnilo MŠMT koncepční dokument *Hlavní směry strategie vzdělávací politiky do roku 2020* (2013, s. 2–3), a to jako vstupní materiál k veřejné diskusi o přípravě strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020. Smysl připravované strategie byl v textu vymezen jako „aktualizace a konkretizace směrů a cílů vzdělávací politiky obsažených v Bílé knize z roku 2001“ a jako „sjednocující rámec pro vzdělávací politiku s obsahovým mandátem pro soustavu prováděcích dokumentů“. Kurikulárních dokumentů a standardů vzdělávání se dotkla tato zamýšlená opatření:

- Klást větší důraz na klíčové kompetence.
- Zpracovat Národní program vzdělávání jako základ soustavy RVP a východisko pro komplexní revizi po roce 2020.
- Vytvořit a periodicky aktualizovat respektované a srozumitelné vzdělávací standardy pro jednotlivé stupně vzdělávacího systému, a to v souladu s přehledněji strukturovanými obecnými rámci v RVP.

Ke strategii vzdělávací politiky byla v roce 2013 zahájena veřejná diskuse, jejíž výsledky nebyly před uzavřením tohoto textu známy.

1.1 Vzdělávání a kurikulární reforma – souhrn

Základní pojetí kurikulárních dokumentů vycházelo vesměs z výše charakterizovaných koncepčních materiálů. Koncepční představy o podobě, utváření a využívání kurikulárních dokumentů byly většinou podloženy zkušenostmi ze zahraničí nebo výzkumnými šetřeními. Při konkrétní tvorbě kurikulárních dokumentů však nevznikaly ucelené modely, které by podrobněji vymezovaly a zdůvodňovaly cíle vzdělávání, návrhy vzdělávacího obsahu, způsoby zavádění kurikulárních

dokumentů do škol, odpovídající propagaci, metodickou podporu, ověřování a hodnocení výuky podle těchto dokumentů. Pokud se tak dělo, potom jen výjimečně nebo dílčím způsobem, anebo opožděně až v době, kdy byly dokumenty dokončeny a předloženy k závěrečným připomínkám.

Ředitelé a učitelé základních škol se ve všech etapách podíleli na přípravě kurikulárních dokumentů či jejich revizí. Učitelé vítali nové a progresivní myšlenky i postupy, ale současně často kritizovali nedostatek času k projednání a ověření nových návrhů a ke zformulování vlastních názorů a zkušeností. Mnohdy nebyl názor učitelů ani vyžadován, učitelé se proto ve všech etapách sledovaného období projevovali spíše jako zdrženliví aktéři vzdělávacího procesu, kteří neradi mění své myšlení a zaběhnuté postupy.

Podstatným rysem tvorby kurikulárních dokumentů byla až na výjimky malá transparentnost, či spíše anonymita dějů spojených s tvorbou a revizemi kurikulárních dokumentů. Téměř vůbec se nepropagovaly kurikulární dokumenty v etapě záměrů a přípravy, tedy v době, kdy bylo možné do jejich podoby a obsahu nejlépe vstoupit podnětem nebo upozorněním na některá rizika. Tato nevýrazná podpora byla jednou z příčin rozpaků veřejnosti nad novými kurikulárními koncepcemi. V celém období chybělo odpovídající strategické řízení vzdělávání i řízení procesů souvisejících s tvorbou a realizací kurikulárních dokumentů. Absence koncepčního řízení byla způsobována mimo jiné velmi častým střídáním osob ve vedení MŠMT a vedla k tomu, že nebyly vždy stanoveny, realizovány a podporovány skutečné priority vzdělávání. Prakticky nikdy nedošlo k širší analýze modelu vzdělávání, který měl být nahrazen novým modelem, a jen výjimečně docházelo k jeho praktickému porovnání s modelem nastupujícím.

Až na výjimky bylo výrazně podceněno informování rodičů žáků. Informace poskytované médiu byly většinou kusé a spíše znejasňovaly správné pochopení situace. Pokud byla mediální kampaň připravena (RVP ZV), nebyla uskutečněna. Vzdělávání a kurikulární politika byly ve sledovaném období příliš svázány s politikou. Přesto bylo za posledních více než 20 let vytvořeno hodně nového a pozitivního. Avšak určitá nekonceptnost řízení spolu s nedostatečnou informovaností o smyslu změn vedly k tomu, že výsledky daného období je třeba hodnotit v mnoha směrech jako nehotové a nezralé. Podrobnější hodnocení uvádí Tupý (2014).

1.2 Tvorba kurikula

Školské reformy obsahují také tvorbu kurikula a jeho průběžné revize. Pojem kurikulum je přitom možné chápat podle Průchy (2002) v širokém pojetí, které zahrnuje pět základních forem: formu koncepční, projektovou, realizační, rezultatovou a efektovou. V poslední době se však prosazuje spíše užší chápání pojmu kurikulum, a to jako společné označení pro písemně zpracované vzdělávací koncepce, vzdělávací programy, učební plány, učební osnovy i standardy vzdělávání, kterým se budeme věnovat v samostatné kapitole. Pojmem **kurikulum** budou v této publikaci označeny především **vzdělávací dokumenty**, jejichž součástí jsou v posledních letech také vzdělávací programy, vzdělávací oblasti, vzdělávací obory a učební osnovy.

Z hlediska tvorby vzdělávacích dokumentů bylo v ČR velmi bohaté období 1991–1998. V následujícím textu zaměříme pozornost zejména na základní vzdělávání, jímž povinně prochází celá populace.

V povinném vzdělávání byly od roku 1991 v platnosti *Učební osnovy základní školy*, které byly schváleny a vydány ve formě samostatných sešitů pro jednotlivé vyučovací předměty v 1.–4. ročníku ZŠ (1991a) a pro vyučovací předměty v 5.–8. ročníku ZŠ (1991b). Přípravou těchto dokumentů byl pověřen VÚP v Praze.

Učební osnovy všech vyučovacích předmětů základní školy měly přibližně stejnou strukturu. Každý sešit obsahoval učební plán základní školy členěný po ročnících, a to s počtem hodin pro jednotlivé povinné, volitelné i nepovinné předměty a s vymezením maximálního a minimálního týdenního počtu hodin v jednotlivých ročnících. Za zmínku stojí, že učební osnovy z roku 1991 neuváděly společné cíle základního vzdělávání. Ani cíle vyučovacích předmětů nebyly vždy vymezeny, což zřejmě souviselo s odstraněním ideologických pasáží z učebních osnov a s počínající diskusí o tom, kam bude vzdělávání po roce 1989 směřovat.

Vzdělávací program Obecná škola vznikl už v letech 1992 a 1993 jako program pro vzdělávání na 1. stupni ZŠ. Tento program se skládal z *Pojetí obecné školy* a z *Učebních osnov obecné školy*. Pojetí obecné školy se v první části zabývalo pojetím 1. stupně ZŠ a členěním obsahu výuky. Druhá, podstatnější část se věnovala dítěti jako východisku transformace obecné školy. Obsahová část vzdělávacího programu zahrnovala učební osnovy osmi povinných vyučovacích předmětů. V centru pozornosti ale byly předměty prvouka, přírodověda a vlastivěda, které měly „zajistit základní poznání světa, rozvinout vztah k vlasti, vzbudit touhu

být užitečným členem společnosti a získat základy občanských ctností“. Důraz byl kladen i na dramatickou výchovu, která měla pomocí prvků dramatického umění „zajistit osobnostní a sociální rozvoj žáků“. Učební osnovy jednotlivých vyučovacích předmětů neměly zcela jednotnou strukturu. Všechny obsahovaly vstupní charakteristiku a učební osnovu, některé pak i cíle, metodické poznámky, příklady vytvoření podrobné osnovy, kritéria hodnocení, doporučenou literaturu aj. Specifickým znakem *vzdělávacího programu Obecná škola* byl učební plán, který nevyjadřoval časovou dotaci vyučovacích předmětů v hodinách, ale v procentech z celkové časové dotace jednotlivých ročníků. V listopadu 1995 schválilo MŠMT *vzdělávací program Obecná škola* jako modelový, a to ještě před vznikem dalších vzdělávacích programů.

Vzdělávací program Občanská škola byl vytvářen v návaznosti na *vzdělávací program Obecná škola* v letech 1993 a 1994. I *vzdělávací program Občanská škola* sestával ze dvou částí: *Pojetí občanské školy* a *Učebních osnov občanské školy*. Charakteristika pedagogického záměru seznamovala s ideou občanské školy a učivem, respektive s vyučovacími předměty a jejich vztahy. Občanská škola uváděla 13 povinných vyučovacích předmětů, včetně tělesné výchovy. Zařazena byla průřezová oblast Ekologická, zdravotní a sexuální výchova, která měla prolínat do ostatních vyučovacích předmětů. Stěžejním vyučovacím předmětem byla občanská výchova, která měla být integrujícím předmětem a splývala s růstem či rozvojem osobnosti. Program nabízel žákům volitelné předměty, případně vlastní varianty předmětů a rozšiřující povinné vyučovací předměty. Předností tohoto programu byla přímá návaznost na *vzdělávací program Obecná škola* pod jedním myšlenkovým a organizačním vedením i významná podpora MŠMT. Oba vzdělávací programy byly ve školním roce 1996/1997 upraveny podle *Standardu základního vzdělávání* (viz dále) a v roce 1997 byly oba programy propojeny a schváleny jako jeden vzdělávací program s názvem *Obecná škola*.

Vzdělávací program Základní škola vznikl v letech 1994–1996 ve VÚP v Praze na přímou zakázku MŠMT. Program měl vycházet z učebních osnov z roku 1991, ale měl je přetvořit do podoby moderního programu. Tento vzdělávací program vznikl jako ucelený program pro všechny ročníky a akceptoval novelu školského zákona z roku 1995, *Standard základního vzdělávání* i pokyn MŠMT pro úpravu vzdělávacích programů. Charakteristika vzdělávacího programu vymezovala východiska programu, vzdělávací cíle programu, uplatnění programu ve výuce a pokyny pro hodnocení žáků. Učební plán nabízel povinné vyučovací předměty, včetně tělesné výchovy. Předměty český jazyk, cizí jazyk, matematika,

prvouka a tělesná výchova měly v jednotlivých ročnících pevné časové dotace. O časových dotacích ostatních vyučovacích předmětů rozhodoval ředitel školy tak, aby se vyučovalo všem předmětům v daných ročnících, aby byl naplněn daný minimální počet hodin pro vyučovací předmět a dodržena týdenní časová dotace.

Učební osnovy uvedeného programu měly jednotný charakter a všechny předměty obsahovaly specifické cíle, k nimž měla vyučovací činnost učitele a učební činnost žáka směřovat. V roce 1998 byly shrnuty poznatky z ověřování programu, byla provedena korekce některých učebních osnov a doplněny učební plány pro rozšířenou výuku předmětů, mezi něž patřila i tělesná výchova. Nevýhodou tohoto vzdělávacího programu byla především skutečnost, že měl mnohem omezenější podmínky pro ověřování než program *Obecná škola*, zároveň byl ale vnímán jako program připravený ministerstvem. Tento program se postupně stal nejrozšířenějším vzdělávacím programem na 1. i 2. stupni ZŠ na přelomu století.

Vzdělávací program Národní škola vznikl z iniciativy pedagogů sdružených v Asociaci pedagogů základního školství ČR (APZŠ). Byl vytvářen se snahou nabídnout pedagogům moderní vzdělávací program s vysokou mírou pedagogické autonomie, který by navázal na pokrokové tradice českého školství a zároveň reagoval na vývoj pedagogiky a kontext doby. Tento program byl nejstručnějším ze všech tří modelových programů a zároveň nejvíce spoléhal na dotváření programu na úrovni škol.

Úvodní části programu naznačovaly základní směry vzdělávání a obecné koncepte výuky. Vysvětlovala se některá „východiska“ vzdělávacího programu, týkající se vztahu k vlastnímu národu, k soužití lidí a toleranci, k udržitelnému rozvoji, k selekci ve vzdělávání, k hodnocení žáků aj. Učební plán byl tvořen základní a nadstavbovou částí. Na obou stupních základního vzdělávání program nabízel řadu povinných předmětů, včetně tělesné výchovy. Součástí *vzdělávacího programu Národní škola* byly dva povinné programy: výchova k zdravému životnímu stylu a myšlenkové dovednosti (filozofie pro děti). Nedílnou součástí vzdělávacího programu byl *Katalog forem a metod práce v Národní škole (Kafomet)*. Šlo o metodické materiály pro učitele vytvářené pro jednotlivé předměty 1. a 2. stupně ZŠ. Předností uvedeného programu byly hluboké zkušenosti autorů z vyučovací praxe. Nevýhodou byla především snaha MŠMT prodlužovat schválení tohoto programu. Autoři museli opakovaně program obhajovat, dodatečně zohledňovat *Standard základního vzdělávání* a prokazovat existenci Kafometu. To vedlo nako-